

**ORTAK DİL BAĞLAMINDA TERİM BİRLİĞİ AÇISINDAN TÜRKİYE TÜRKÇESİ-
ÖZBEK TÜRKÇESİ COĞRAFYA TERİMLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA***Feridun TEKİN****ÖZET**

Ortak bir dil ve kültür birliğine sahip olduğumuz Türk Cumhuriyetleri ile her alanda ilişkilerimizi geliştirmek ve güçlendirmek durumundayız. Bu ilişkileri geliştirmenin ilk şartı, Türkiye dışında yaşayan soydaşlarımızın kullandıkları Türkçeler arasında bilimsel değeri olan karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasıdır. Ortak bir iletişim dili oluşturmak için terim sahasında da karşılaştırmalı çalışmalar yapmak bu konudaki zorlukları veya kolaylıkları ortaya koyma açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi coğrafya terimleri karşılaştırılarak terim birliği/ortaklığı sağlamaya yönelik soruların cevabı verilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızın bir başka amacı da bu sahada araştırma yapmak isteyenlere kaynak malzeme sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortak İletişim Dili, Terim Ortaklığı, Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Coğrafya Terimleri.

**BASED ON THE IDEA OF A COMMON LANGUAGE, A COMPARISON BETWEEN
TURKISH AND UZBEK GEOGRAPHICAL TERMS WITH RESPECT TO
TERMINOLOGY UNITY OR COMMONNESS**

65

ABSTRACT

Not only should we establish good relations in every field with Turkish Republics with which we share the same cultural values and the same language but also overvalue such good relations. In order for such mutual relations to be improved, with a view to a comprison between the Turkish languages spoken by our kinships outside Turkey, studies of highly scientific value should be done. Moreover, in order to establish a common language of communication, conducting some other comparative studies in the field of language terms is of great importance in terms of whatever we are likely to face, difficulties or easiness. In this study, through a comparison between Turkish and Uzbek geographical terms, answers to the questions concerned with the idea of terminology commonness or unity were inquired in parallel with the idea stated above. One other aim of this study is to provide source materials for those who want to do research in the related field.

Keywords: Common Language of Communication, Commonness of Terms, Turkish and Uzbek Geographical Terms.

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Giresun - TÜRKİYE, E-posta: tekinferidun@hotmail.com.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsız birer devlet olarak dünya siyaset sahnesinde yerlerini almışlar ve akabinde soydaşlarımızla hayatın her alanı ile ilgili ilişkilerimiz hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Sosyal-kültürel ilişkiler bağlamında “ortak dil” konusu gündemin birinci maddesini oluşturmuş ve bu konu siyasetçileri ve bilim insanlarını oldukça meşgul etmiş, gerçekleştirilen bütün temasların merkezinde yer almıştır. Ortak dil bağlamında Türkçeler arasında bir terim birliği/ortaklığı konusu da gündeme gelmiştir. Gerçekleştirilen çeşitli bilimsel ve kültürel etkinliklerde -özellikle Türk Dünyası Kurultaylarında - terim birliği/ortaklığı meselesi ayrıntılarıyla ele alınmıştır.¹

Söz konusu ettiğimiz bu etkinliklerin odak noktası -terim birliği/ortaklığı bağlamında- daha çok gramer terimleri ile ilgili olmuştur. Terim konusu; bilim, teknik, sanattan zanaata, spora vb. alanlarda olmak üzere geniş bir yelpazeyi içermektedir. Ortak dil oluşturma çabalarının bir sonucu ulaştırılabilmesi için söz konusu geniş yelpazeye ait terimler üzerinde de karşılaştırmalı çalışmaların yapılması kaçınılmaz bir hale gelmiştir.² Gerçekten de böyle geniş bir alanda eş terimlerle iletişimi sağlamak, ortak bir bildirişme ile bilgi alış verişini düzenlemek veya kolaylaştırmak imkân dâhilinde midir? Bu soruyu coğrafya terimleri bağlamında cevaplamaya çalışırsak nasıl bir cevap alabiliriz? Bu alanının terimlerini örtüştürmek istersek hangi zorluklarla karşılaşırız? Bu gerçekleştirilebilir mi veya gerçekleştirilmesinin zorlukları nelerdir? İşte bu sorular, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi coğrafya terimlerini karşılaştırma gerekliliğini doğurmuştur.

Bu çalışmada, Özbek Türkçesinin seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri, günümüz Özbek Türkçesinin Çağatay edebî dilinin günümüzdeki güçlü bir mirasçısı olmasıdır. Ayrıca konuşan insan sayısı bakımından Özbek Türkçesi, Batı Türkçesinden sonra ikinci sırada gelmektedir.

Bu karşılaştırmada Özbek Türkçesi coğrafya terimleri için *Gulâvom (1994)* künyeli eserden yararlanılmıştır. Çünkü diğer terim sözlüklerine ve coğrafya araştırmalarına başvurmak bir terim karmaşasına yol açabilirdi. Karşılaştırma, özdeş ve değişik terimler olmak üzere iki ana başlık altında toplanmıştır. Özdeş terimler bölümünde, Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılan (bazı küçük ses değişimleri hariç) coğrafya terimleri, Türkiye Türkçesi alfabetik sırasına göre düzenlenmiştir. Değişik terimler bölümünde ise Türkiye Türkçesinde farklı ifade edilen veya olmayan terimler yine aynı şekilde düzenlenerek anlamlarıyla birlikte verilmişlerdir.

ÖZDEŞ TERİMLER

Áçıq kün	: Açık (havalı) gün.
Áğız	: Dere ağzı.
Áltın	: Altın madeni.
Áqar köl	: Bir gölün sularının yer altından sızarak başka bir yere aktığı göl.

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya Türkay, “Türkçelerde Terim Ortaklığı Açısından Dil Bilgisi Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Türk Dili Dergisi*, *Terim Özel Sayısı*, S. 540, Ankara 1996, s. 694.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Tekin, “Ortak Dil Bağlamında Terim Birliği Açısından Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Edebiyat Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4 (4), 2009, s. 922-932; Feridun Tekin, “Ortak Dil Bağlamında Terim Birliği Açısından Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Askeri Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2013, s. 55-60.

Federatif дәvlät	: Federatif devlet.
Girdåb	: Girdap.
Håva	: Hava.
Håvuz	: Havuz.
Irmåq	: Irmak.
İçki dengiz(lär)	: İç deniz(ler).
İçki suv(lär)	: İç su(lar).
İqlim	: İklim
İldirim	: Yıldırım.
İpäkçilik	: İpek yetiştiriciliği.
Qår	: Kar.
Qaya	: Kaya.
Qıråv	: Kırağı.
Qışlåq	: Kışlak.
Kök	: Gök(yüzü).
Köl	: Göl.
Körföz	: Körfez.
Kün	: Gün
Kün båtış	: Gün batımı.
Kündüz	: Gündüz.
Kün toğış	: Gün doğumu.
Kün-tün téngligi	: Gece ve gündüzün denk olması.
Küz	: Güz, sonbahar.
Latin Amerikasi	: Latin Amerika.
Meridiän	: Meridyen.
Muz	: Buz.
Muzlik kölläri	: Buz gölleri.
Muztåğ	: Buzdağı.
Nato	: Nato (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı).
Orman	: Orman.
Såvuq åqımlär	: Soğuk (hava) akımları.
Sây	: Say.
Sél	: Sel.

Särin suv	: Serin su(lar).
Sırt	: Sırt (dağ vb.).
Söngän vulkanlär	: Sönmüş volkanlar.
Sönmägän vulkanlär	: Sönmemiş volkanlar.
Suv	: Su.
Tâğ	: Dağ.
Tâğlı ülkä	: Dağlık ülke.
Tâş	: Taş.
Tépä	: Tepe.
Top-top bulutlär	: Bulut kümesi; yeryüzünden 1-2 km yükseklikte meydana çıkan ve 10 km ye kadar yükselen bulutlar.
Tumân	: Sis, duman.
Tuprâq	: Toprak.
Ünitär дәvlät	: Üniter devlet.
Vâdiy	:Vadi.
Vâha	: Vaha.
Vulkan	: Volkan.
Vulkan âğzi	: Volkan ağzı.
Yaban	: Yaban (hayatı).
Yamğır	: Yağmur.
Yanartâğ	: Yanardağ.
Yarıq	: Yarık.
Yaz	: Yaz.
Yazı	: Ova.
Yél	: Yel.
Yér	: Yer, zemin, dünya.
Yıl	: Yıl.
Zämin	: Zemin, yer.

DEĞİŞİK TERİMLER

Abissal zonä	: Okyanusların 2550 m den 6000 m ye kadar olan çukur kısımları; karanlık, dipsiz sular.
Ağdâl	: Çukur yer, dağ beli.
Aglomeratsiya	: Metropol (şehir).

Åqmas köl	: Akarı olmayan göl.
Åqsuv	: Taze su.
Allyuviy	: Alüvyon.
Almaşläp ékiş	: Nadas.
Amerika Dävlätläri Täşkiläti	: Amerika Birleşik Devletleri (ABD).
Aralaş ormānlär	: Çok çeşitli ağaç türlerinin bir arada bulunduğu ormanlar.
Araşān	: Sıcak, mineralli su.
Arça	: Servi ağacı.
Arna	: Su, su akımı, su akan yer.
Art/Åşuv	: Dağ tepesi.
Atmosfera bāsimi	: Atmosfer basıncı.
Åvlāq	: Av yeri.
Åvring	: Asma köprü.
Åydär	: Taşlık alan.
Åydin	: Dolunay(lı geceler).
Badāq	: Kanal kolları, ark.
Bātiş	: Güneşin battığı yer, batı.
Bäländlik	: Yükseklik.
Bäländ tâğ(lär)	: Yüksek dağ(lar).
Béltâğ	: Yüksekliği 5-8 m olan tepeler.
Béşqonāq	: Nisan ayının başında 4-5 gün süren soğuk günler.
Bir bütünlük qānuniyāti	: Tabiattaki olayların bir bütünlük içinde meydana gelmesi.
Boğın	: Vadilerde dağ ile deniz arasındaki yol.
Boz tuprāq	: Orta Asya'da deniz seviyesinden yüksekliği 300 m den 1600 m ye kadar olan yerlerde bulunan bir toprak türü.
Bulāq	: Pınar.
Bulduruq	: Bir yağış türü. Kırç. Rüzgârsız açık havada ağaç dallarının uçları, elektrik ve telefon telleri veya ince şeyleri kaplayan beyaz buz kristalleri.
Burçāq	: Dolu.
Buzuq yér	: Kıraç (arazi).
Cäbäl	: Dağ.
Cänub	: Güney.
Çārvāçilik	: Hayvancılık.

Kémtik áy	: Yeni ay.
Kéng bárgli ormánlär	: Geniş yapraklı ormanlar.
Qoyçilik	: Koyun yetiştiriciliği.
Kök suv	: Taze-temiz su.
Kölmâq	: Gölcük.
Köriniş uzâqligi	: Görüş mesafesi.
Körtâş	: Mercan adacıkları.
Kösä yér	: Çorak arazi.
Quyaş	: Güneş.
Künâş	: Güney.
Küzgi ékinlär	: Sonbaharda ekilen ekinler.
Läylâq qâr	: Lapa lapa yağan kar.
Méngü qâr	: Yıl boyu erimeyen kar. Toktağan kar.
Nâv	: Su kemeri.
Ortaçä yillik harârät	: Ortalama yıllık sıcaklık.
Orta déngiz iklimi	: Akdeniz iklimi.
Ortaçä tâğlär	: Deniz seviyesinden 1000 m den 2000 m ye kadar yüksekliği olan dağlar.
Özäk	: Akarsu, nehir.
Pästlik/ Pästlik yér	: Alçak irtifa (yer)
Säkrämä	: Şelale.
Séldärä	: Sel yatağı.
Särin şämäl	: Serin rüzgâr. Poyraz.
Suv âsti tizmäläri	: Okyanuslar ve bazı denizlerin dibinde yüksekliği 4-5 m ye ulaşan uzun tepelikler.
Suv boyi	: Su kenarı.
Suv kötäriliši vä qaytilişi	: Medcezir.
Suvning şorligi	: Suyun tuzluluk oranı.
Şämäl	: Rüzgâr.
Tâğ dâryasi	: Dağdan akan sular.
Tâğ tüzmläri	: Dağ silsilesi; sıradağ.
Tâmâq	: Dere ağzı, denizlerin dar kısmı.
Tägärä	: Çevre, sınır.
Täygä	: İğne yapraklı ormanlar.

Tolqın	: Dalga.
Urbanizatsiya	: Şehirleşme.
Üngür	: Uçurum.
Vegetatsiya дәvri	: Bitkilerin kolay ve çabuk yetişmesi için uygun olan mevsim.
Yağın ölçägi	: Yağış miktarını ölçen alet.
Yağın	: Yağış.
Yapıq déngiz	: Kapalı deniz.
Yaş tağlär	: Genç dağlar.
Yazlâq	: Yayla.
Yél yaq	: Rüzgârın çok estiği yer.
Yér ästi suvläri	: Yeraltı suları.
Yér bağri	: Yerüstü.
Yér magnätizmi	: Yer çekimi.
Yér posti	: Yer kürenin en üst tabakası.
Yérnik	: Maki(lik). Yüksek dağlar ve kutba yakın ülkelerdeki alçak boylu ağaçlar.
Yérning tabiiy yoldäşi	: Dünyanın uydusu (ay).
Yétim tağlär	: Başka dağlardan ayrı halde olan dağlar.
Yılğa	: Küçük su, dere.
Yıqqın	: Su taşkını.
Zäräng yér	: Sert ve katı topraklı yer.

Yukarıdaki sınıflandırmada *özdeş terimlerin* sayısının *değişik terimlerden* az olduğu görülmektedir. Örneklerin çoğaltılması halinde de bu durumun değişmeyeceğini söylemek mümkündür. *Özdeş terimlere* bakıldığında genel Türkçenin söz varlığında mevcut olan ve diğer Türk lehçelerinde -küçük ses değişimleri hariç- kullanılan sözcükler (dağ, ırmak, sel su vb.) olduğu görülmektedir.

Değişik Terimler başlığı altında verilen terimlerde ise çok farklı özelliklerle karşılaşılacaktır. En dikkati çekici özelliklerin başında, Rusça aracılığı ile Batı dillerinden Özbek Türkçesine de terimlerin girmiş olması gelmektedir. Bir diğer dikkati çekici husus ise birçok terimin Özbek Türkçesi ifade kalıpları bağlamında isimlendirilmeleridir (**Suv kötarilişi vä qaytilişi**: Medcezir, **Yérning tabiiy yoldäşi**: Dünyanın uydusu (ay), **Ortaçä yıllik harärät**: Ortalama yıllık sıcaklık. vb.). Bu noktada, terim birliği/ortaklığı sağlamanın zorlukları açıkça kendisini hissettirmektedir. Bir başka husus da bizim sözlüklerimizde olup da Özbek Türkçesinde olmayan terimler meselesidir. Bu çalışmada, böyle sınıflandırmaya gidilmedi. Çünkü Türkiye Türkçesindeki terim karmaşası bu tarz bir sınıflandırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Aynı şekilde bu karmaşa, Özbek Türkçesi için de geçerlidir. Özbek Türkçesi coğrafya terimleri için farklı kaynaklara başvurulmuş olsaydı yine aynı durumla karşılaşılırdı.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi coğrafya terimleri arasında yapılmaya çalışılan bu karşılaştırma gösteriyor ki Kazak ve Kırgız Türkçeleriyle böyle bir karşılaştırma yapılsaydı, terim ortaklığı/birliği noktasında sözü edilen güçlükler daha da belirginleşecekti. Yani Türkçenin alanı genişledikçe ortak terimlerle iletişimde bulunmak güçleşecek hatta imkânsız hale gelecekti.

Türkçeler arasında terim birliği/ortaklığı sağlamanın zorluğu/imkânsızlığı göz önüne alındığında “ortak dil” oluşturma noktasında da bazı olguların tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. “Ortak dil” yerine “ortak iletişim dili” oluşturma yolunda birtakım somut ve kabul edilebilir adımların atılması gerekmektedir. Masa başında “ortak iletişim dili” yaratılamayacağı gerçeğinden hareketle Türk soydaşlarımızla hayatın her aşamasını ilgilendiren somut projelere imza atılmalı ve bunlar hayata geçirmelidir. İşte o zaman soydaşlar birbirlerini daha iyi tanıma, daha iyi anlama ve daha iyi anlaşma imkânına sahip olacaklardır.

ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

- â : Yarı yuvarlak, geniş, kalın (a-o) arası ünlü.
ä : Düz, geniş, yarı-kalın ünlü.
é : Düz, yarı açık (kapalı), ön ünlü.
ğ : Sızıcı, ötümlü, art damak ünsüzü.
q : Patlayıcı, ötümsüz, art damak ünsüzü.
ng : Genzel ön ve art damak ünsüzü.

KAYNAKLAR

- 📖 GÜLÂMOV P. N., **Coğrafiya Atamaläri vä Tüşünçäläri İzâhli Luğati**, Oqituvçı Neşriyati, Tâşkent, 1994.
- 📖 GÜNGÖR Sami, **Coğrafya Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1962.
- 📖 HOŞGÖREN M. Yıldız, **Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü**, Çantay Yayınları, İstanbul 2011.
- 📖 Rus Tili, **Özbek Tiliniñ İzâhli Luğati I-II**, Rus Tili Nâşriyatı, Moskva 1981.
- 📖 TEKİN Feridun, “Ortak Dil Bağlamında Terim Birliği Açısından Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Edebiyat Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4 (4), 2009, s. 922-932.
- 📖 _____, “Ortak Dil Bağlamında Terim Birliği Açısından Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Askeri Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, **Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2013, s. 55-60.
- 📖 TÜRKAY Kaya, “Türkçelerde Terim Ortaklığı Açısından Dil Bilgisi Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, **Türk Dili Dergisi, Terim Özel Sayısı**, S. 540, Ankara 1996, s. 694-716.
- 📖 YUSUF Berdak, **Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük**, Özbekistân Nâşriyatı, Taşkent 1993.